

Beszámoló

A római provinciális régészetünk egyik nagy adóssága volt és van is a tartomány védelmi rendszerének, a limes-vonalnak a rendszeres és szisztematikus kutatása, valamint a korábbi ásatások eredményeinek és leleteinek feldolgozása és publikálása. Annak ellenére, hogy az egyes lelőhelyek beazonosítása már a 19. század közepére Rómer Flóris és társainak a munkája révén megtörtént, a rendszeres ásatások csak a 20. század elején indultak meg a dunapentelei (dunaújvárosi) tábor területén. Az erről az ötvenes években készített két kötetes német nyelvű nagy munka máig egyedülálló vállalkozás maradt. Soproni Sándor évtizedes munkássága révén jól megismertük a limes Esztergom-Szentendre közötti szakaszát, valamint az utóbbi időben két összefoglalás is megjelent Visy Zsolttól a limes teljes magyarországi szakaszára vonatkozóan. Az óbudai leletmentések révén egyre jobban megismerjük az aquincumi legiotábor történetét is, de egy összefoglaló munka máig hiányzik. 1945 után egy sor auxiliáris tábor területén indultak meg a régészeti kutatások (Barátföldpuszta, Győr, Ács-Vaspuszta, -Bumbumkút, Almásfüzitő, Esztergom, Dunabogdány (még az 1920-as években), Szentendre, az aquincumi táborok, Albertfalva, Nagytétény, Százhalombatta, Adony, Dunaújváros, Dunakömlőd és Kölked térségében), legtöbbjükéről csak röviden, néhány előzetes publikáció keretében számoltak be. A két Magyarországon tartott limes-kongresszus (1976 és 2003) rövid kötetei csak a hiánypótlásra alkalmasak. Az Intercisa kötetek megjelenése után (1955) több évtizednek kellett eltelnie, hogy Gabler Dénes vezetésével 1989-ben megjelenhessen egy angol nyelvű monográfia az Ács-vaspusztai tábor feltárásáról, illetve az előkerült leletekről. Az intercisai igen nagy kiterjedésű ásatások feldolgozása jelenleg is tart, bár több előzetes publikáció is megjelent. Arrabona topográfiájával Szőnyi E. foglalkozott egy rövid monográfiában 1992-ben. Nekem 1993-1997 között nyílt először lehetőségem, hogy egy pannoniai limes-táborban, a százhalombattai castellumban (Matrica) ásatást folytathassak. Utóbbi eredményeit egy 1996-1999 közötti OTKA program segítségével dolgozhattam fel. A korábbi és a saját ásatásaim eredményeit a táborfalura vonatkozóan egy 1999-es magyar, a táborét pedig egy 2000-ben megjelent angol nyelvű monográfiában tehettem közre. Az ásatás kapcsán már sikerült néhány olyan eredményre jutnom, amelyek mára megerősítést nyertek (pl. a civil lakosság jelenléte a táborban a későrómai korban, a foederati-kérdés tisztázása).

Ezeket is szerettem volna egy másik tábor feltárásának a segítségével megvizsgálni. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és az Intercisa Múzeum támogatásával 1999 óta minden évben lehetőségem nyílt régészeti kutatásokat folytatni a baracsi római castellum területén. Az ásatásoknak különös apropót adott, hogy a tábor területén feltárás még sohasem folyt, így a tervásatás szinte teljes leletanyaga feldolgozhatóvá vált. A lelőhely kutatása amúgy is sürgetővé vált, mivel a Duna mára már elmosta mintegy a tábor felét és a pusztulás jelenleg is tart, lassan, de biztosan. Ugyancsak aktuálissá tette a régészeti feltárások megkezdését az a tény, hogy az 1990-es években a lelőhelyet kiemelt üdülőövezetté nyilvánították és az egész területét a régészeti védelem ellenére felparcellázták, továbbá a tábor kivételével a vicus területén egy sor új weekend-házat emeltek. A feltárások segítségével sikerült ezt a folyamatot megállítani, a tábor területe önkormányzati kezelésbe került és szántó helyett jelenleg gyepként használják, tehát a további emberi pusztításoktól egyelőre sikerült megvédeni (ez sajnos a „kincskeresőkre”

nem vonatkozik). A jobb felvilágosítás érdekében a helyi Önkormányzat épületében egy kis kiállítást is létrehoztunk, valamint rendszeresen beszámolok az ásatások állásáról a helyi újságokban. Az ásatások eredményeinek a feldolgozásához 2002-2005 között OTKA támogatásban részesültem.

A négy éves támogatás idejére azt vállaltam, hogy 2005 végére elkészíték egy, a baracsi római tábor (Annamatia) 1999-2005 közötti ásatásáról szóló angol nyelvű monográfiát, valamint feldolgozom az előkerült leletanyagot. A kézirat elkészült, a Martin Opitz Kiadó fogja még várhatóan ez évben megjelentetni. Címe:

EXCAVATIONS IN THE ROMAN AUXILIARY FORT OF ANNAMATIA (BARACS) BETWEEN 1999 AND 2005. BUDAPEST 2006 (s. a..)

A kötet tartalmazni fogja az eddigi kutatástörténetet, a tábor ásatások során feltárt belső épületeinek, védműveinek, saroktornyainak és megmaradt kapuinak a részletes leírását, a legfontosabb leleteket és azok kiértékelését, valamint a tábor egyes építési periódusait tartalmazó összefoglalást, a többi pannoniai erőddel való összehasonlítását. Külön fejezetben foglalkoztam a lelőhelyről származó római faragott köemlékekkel.

Az előkerült leletanyag teljes egészében restaurálásra került, túlnyomó többségét (kb. 75 %) az Intercisa Múzeum restaurátorai segítségével rajzos és fotó formátumban dokumentáltuk.

A kötet megjelenésével a munka nem fog megállni, tervezzük Thúry I., Horváth F. és Lőrincz B. közreműködésével az egyes leletcsoportok kiértékelését tartalmazó 2. kötet megjelentetését is 2007-ben.

A publikáció

A római koros hazai régészetünk egyik nagy hagyományokkal rendelkező területe a birodalom védelmi vonalának, a limes-vonalnak a kutatása. Az utóbbi időben megjelent összefoglalás ellenére viszonylag kevés római tábor ásatásainak az eredménye lett monografikus formában feldolgozva (Intercisa, Ács-Vaspussta, Matrica (utóbbi szerző a 2000-ben megjelent munkája). Az angol nyelvű monográfia (terjedelme 860 000 n+71 rajzos és fényképes tábla) a baracsi római katonai táborban (antik nevén Annamatia) 1999 óta folyó ásatások eredményeit foglalja össze angol nyelven. Az ásatások során feltárásra kerültek a tábor védművei, a nyugati és az északi kapu (utóbbi teljes egészben), azaz a porta decumana és a porta principalis sinistra, a délnyugati és az északnyugati saroktornyok, valamint részben két belső épület. Utóbbiak közül az egyik minden valószínűség szerint a tábor parancsnoki épületével, a principiával azonosítható.

Az ásatások alapján mára megerősítést nyert, hogy az auxiliarist tábort a Kr. u. 1. század közepe táján hozták létre, és folyamatosan használták a Kr. u. 420-as évekig. A palánktábornak két periódusát sikerült elkülönítenünk, mindkettő méretében és irányában nagyjából megegyezett a későbbi kőtáborral. A legfontosabb itt állomásozó csapat egység, a Germaniából Pannoniába a Kr. u. 130-as években áthelyezett cohors I Thracum Germanica equitata volt, amelynek katonái számos feliratos emléket is hátrahagytak a térségben. Ők végezték el a palánktábor kőbeépítését, minden valószínűség szerint a 2. század közepe táján. A kőtábor kettős vizes árkait is feltártuk, amelyeket a 4. században a legyező alakú saroktornyok megépítésekor maguk a rómaiak tömtek be. A feltárások eredményei két különlegessége volt: az egyik a tábor kapuzatának alaprajza volt, amely a tábor belsejébe mélyen hátranyúló kaputornyóival korábban teljesen ismeretlen volt. Korábban csak palánktáborok esetében ismertünk hasonló alaprajzot, Claudius

császár koránál egyik sem későbbi. Ez vezethetett arra a logikus feltevésre, mely szerint germaniai példákhoz hasonlóan a tábor kőbeépítésekor a korábbi alaprajzokat követték az építők. A másik különlegesség az ÉNY-i saroktorony bejáratanál talált több mint 150 darabos (sajnos részben elpusztított) 4. században elrejtett érelelet volt, amely minden valószínűség szerint a szarmaták és quadok Kr. u. 374-ben bekövetkezett pusztító hadjáratával állt összefüggésben. Ugyancsak fontos régészeti megfigyelésünk volt, hogy a tábor középső részben legalább 2,5 m-rel magasabban feküdt mint a tábor többi része. A principia vastag falai mellett ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a parancsnoki épület külön fellegvárszerű védelmi funkcióhoz juthasson a 3. században. A tábor területén nagy számban előkerülő női leletek, köztük egy arany fülbevaló arra a tényre hívták ismételtelen fel a figyelmünket, hogy a 4. században a civil lakosság is beköltözött a tábor menedéket nyújtó vastag falai közé. Ugyancsak figyelemre méltónak tartom azt a tényt is, hogy a tábor nyugati kapujának tornyai falában másodlagosan felhasznált korábbi faragott és feliratos köemlékek kerültek elő. Egy leletmentés során megtaláltuk a tábor egyik temetőjének pontos helyét is, ahol egy csontváz 3. századi sírt tártunk fel.

A monográfiában összefoglalom a tábor Marsiglivel kezdődő kutatástörténetét, valamint külön fejezetekben összefoglalom a tábor egyes részein folytatott ásatások eredményeit, illetve azok leletanyagát is közreadom. A korábban előkerült felszíni szórvány leletanyagot is közreadom (érmek, terra sigillaták, fém eszközök). Külön fejezetben foglalkozom a Baracs területéről származó római faragott és feliratos köemlékekkel. Külön fejezetben foglalkozom két fontosabb lelettel is: az egyik egy olyan téglá, amelyen a cohors VII Breucorum eddig ismeretlen Maximiniana bélyege található. Ennek kapcsán röviden kitérek a pannoniai csapattestek 235-238 közötti háborúban való részvételére az antik forrásaink alapján. A talán legfontosabb kislelet egy gyűrűmarkolatos kard alakú függő, amely a világon a 16. ismert darab és mindössze a második, amely Germania Superior tartományon kívül került elő. Ennek kapcsán hosszabban foglalkozom a pannoniai és a római birodalom más területein előkerült beneficiarius jelvényekkel és a hozzájuk tartozó gyűrűmarkolatos kardokkal. Ugyanitt megkíséreltem utóbbiak szimbolikájának az értelmezését is. A könyvet az eddigi eredményeket szélesebb összefüggéseiben láttató összefoglalás zárja.

Az ásatás és a feldolgozás eredményei

Az előkerült leletanyag teljes egészében restaurálásra került az Intercisa Múzeumban, és az anyag túlnyomó többsége rajzos formában dokumentálásra került. A támogatás segítségével elkészült az angol nyelvű monográfia kézírata is. A költségvetési megszorítások abból a szempontból érintettek a programot súlyosan, hogy a kézirat nyelvi lektorálásra az elvonás miatt már nem jutott pénz, ill. 2006. második felében már javarészt saját költségem juthattam el a lelőhelyre, ill. a dunaújvárosi múzeumban található anyaghoz.

A PPKE BTK Ókortudományi Intézete és a dunaújvárosi Intercisa Múzeum együttműködése keretében a Baracsi Önkormányzat támogatásával 1999 óta folyik minden júliusban a baracsi – antik nevén Annamatia – római katonai tábor feltárása. Baracs már az antikvitásban is jelentős szerepet töltött be, a római Pannonia tartomány védelmi vonalának, az ún. limesnek volt egy fontos pontja. Ennek ellenére területén régészeti kutatás korábban soha nem folyt. A Duna partján az alföldi szarmaták ellen egy római katonai tábort építettek, amelyben több száz éven keresztül római gyalogos, majd lovas csapattestek állomásoztak. A tábor körül

létrejött ún. táborfaluban laktak a katonák hozzátartozói, a katonaság szükségleteit kielégítő kereskedők és mesteremberek. Írásos forrásaink – antik itinerariumok, illetve egy 5. századi méltóságjegyzék – csupán a lelőhely antik nevét – Annamatia – hagyták ránk, ezenkívül csak feliratos emlékek tudósítanak az egykor itt élőkről. Ásatások nélkül történetéről semmit sem tudnánk. Mivel a Duna pusztuló löszplatóján építették meg rómaiak az erődjüket, a partomlás következtében a lelőhelynek mintegy a fele elpusztult. Pár évszázad múlva az egész tábor meg fog semmisülni, ezért is szükséges azt ásatásokkal megismernünk és dokumentálnunk. Az első három év feltárása során feltártuk a kb. 160x160 m kiterjedésű tábor védműveit (táborfalait, vizes árkait, sarok- és oldaltornyait, kapuzatát). Utóbbiak közül a DNy-i és az ÉNy-i saroktornyot és az északi kaput tártuk fel teljes egészében, a nyugati kapu kutatása 2005-ben kezdődött meg. Mindezek alapján kiderült, hogy az auxiliaris (kisegítő) tábor, amelyben az aquincumi legio II adiutrix alá tartozó kisegítő gyalogos csapatost – cohors – állomásozott, egyike volt Pannonia legkorábbi katonai erősségeinek. Alapítására ásatásainkon előkerült tárgyi leletek alapján a Kr. u. 1. sz. közepén került sor. Az első tábor még egy fából és földből épített palánktábor volt, amelyet kb 100 év múltán kőbe építették át. A 2. sz. elejétől egészen a 3. sz. közepéig egy trák csapatost állomásozott, amelyet a későrómai korban egy dalmatiai lovasalakulat váltott fel. A tábor egyes periódusait is sikerült már elkülönítenünk, így tudjuk, hogy legalább két, egymásra ráépített palánktábor volt ezen a területen, a 2. századi kőből épített saroktornyait a 4. század 40-es éveiben hatalmas, kiugró, legyező alakú sarokbástyákká alakították át. A tábor oldalsó kapuit nem a szokásos módon a mértani középpontban helyezték el, hanem a valószínűleg már ők is számoltak az omlásveszéllyel, ezért kb 60 m-re volt csak a tábor nyugati sarkától. A kapuzat egész birodalomban egyedüli különlegessége volt, hogy a kaput övező kaputornyokhoz a táborfal nem a szokásos módon párhuzamosan, hanem derékszögben csatlakozott. Az így elinduló falak néhány méter után törnek meg derékszögben, és veszik fel eredeti párhuzamos irányukat. A kapuk előtt így egy-egy kis öblösödés jött létre. A típus előzményeit a korábbi palánkperiódusban kell keresnünk. A porta decumana különlegessége a kaputornyok falaiból előkerülő másodlagosan felhasznált korábbi faragott és feliratos római köemlékek. A legyező alakú tornyok felépítésével párhuzamosan egy U-alakú toronnyal zárták le a tábor nyugati kapuját. Az is kiderült, hogy a tábort folyamatosan használták a rómaiak, feladására csak akkor került sor, amikor a tartományt a 430-as években kiűrtették és átadták a hunoknak. A későbbiek folyamán a romossá vált erőd népvándorláskori (langobárdok) és az ásatások során előkerült középkori kerámialeletek alapján a lelőhely középkori lakottságával is számolnunk kell. A tábornak a 18. század végéig álló falait a környező vidéki nemesi kúriák és rendházak építése során a kőanyag kitermelése során semmisítették részlegesen meg.

Az elmúlt években a tábor középpontjában elhelyezkedő parancsnoki épületnek, az ún. principiának a feltárását kezdtük meg a táborszentéllyel együtt, valamint a helyi repülőtér parancsnokának segítségével légifelvételket készíthettünk az ásatásról. A nagy kiterjedésű (szélessége kb 24 m) épület központi udvarral rendelkezett, a táborszentélyében őrizték a hadijelvényeket és az istenként tisztelt császárok szobrait, pincéjében őrizték a katonai egység „kincstárát”. A kőépület alatt, amelyet sajnos a XIX. századi szőlőtelepítés során erősen elpusztítottak, a korábbi faépület nyomait figyeltük meg. Az épület udvarán a késői császárkorban a táborba betelepülő civil lakossághoz tartozó elhunytak sírjait találtuk. 2003-2004 között a tábor északi saroktornyát tárhattuk fel, ennek legfontosabb eredménye egy több

mint 200 darabból álló éremkincslet, amelyet Kr. u. 375 körül rejtettek el, amikor az alföldi szarmaták megtámadták a tábort és a tartományt is.

A tábor körül, tőle elsősorban nyugatra (a Baracsi-ér áradásos területe határolja) helyezkedett el az ún. táborfalú, vicus, amely a katonasággal szoros kapcsolatban álló civil lakosság lakhelye volt. Itt laktak a már említett katonafeleségek, gyerekeik, kereskedők és a mesteremberek. Területén régészeti feltárás még soha nem folyt, ahogy máig teljesen ismeretlenek a település egykori, a limes-út mentén elhelyezkedő temetői is. Az út nyomvonala gyakorlatilag a mai 6-os út nyomvonalának felel meg. Az egykori Kornis-kúria udvarán 2004-ben egy római kori csontvázas sírt tárhattunk fel, így már a település déli temetőjének a pontos helyét is sikerült beazonosítanunk. A község belső területein minden valószínűség szerint római villagazdaságok hálózata található egymástól néhány km távolságban. Ezek közül az egyik nyomait találtuk meg 2005-ben egy terepbejárás során a falutól nyugatra.

A feltárások során rendkívül értékes tárgyi leletanyag kerül elő antik ezüst- és bronzérmek mellett egyébek között találtunk már arany fülbevalót, aranyberakásos ezüst ruhakapcsoló tűket, gyűrűket. Ezen kívül előkerültek a katonaság fegyverzetének, katonai viseletének egyes darabjai. Így találtunk nyílhegyeket, katonai öv vereteit, páncélzat részeit, amelyek megerősítik tudásunkat, mely szerint itt egy alapvetően gyalogos csapattest állomásozott hosszú ideig. Legnagyobb számban és változatosságban az ásatásokon kerámiatöredékek kerülnek elő. A leletanyagban megtaláljuk a helyi fazekasság termékeit, de nagy számban akadnak importált, más tartományokból ideszállított edények is. Utóbbiak közül a leggyakrabban az ún. terra sigillaták fordulnak elő, amelyek jellegzetes vörös színű mázáról, gyakori reliefdíszítéséről igen jól felismerhetőek. További különlegességük, hogy az edényt készítő fazekas gyakran a nevét is bepecsételte az edény felületére. Igen nagy mennyiségben kerülnek római érmek az ásatáson, amelyek az előkerülő jelenségek keltezését könnyítik meg. Jellegzetes emlékei az ásatásoknak az ún. téglabélyegek, amelyeket a római tetőtéglákra pecsételt be egy-egy téglakészítéssel foglalkozó katonai csapattest. Utóbbiaknak legtöbb esetben nem is itt volt állomáshelye, a legio II adiutrix Aquincumban, a cohors VII Breucorum pedig Lugio-Dunaszekcső térségében állomásozott. Onnan szállították ide az építkezésekhez szükséges mennyiséget.

Piliscsaba, 2006. február 18.

Dr Kovács Péter
Hab. egy. docens